

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

ВЕЛИЧКО Д. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Криворізький національний
університет)

ЧЕНШОВА Н. В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права
(Криворізький національний
університет)

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.1.1>

**ЧЕТВЕРТЕ ПОКОЛІННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я:
ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН В УКРАЇНІ**

У статті проаналізовано питання сутності четвертого покоління прав людини. Потреба дослідження суспільних правовідносин супроводжується розвитком медицини, інноваційних технологій та технічним прогресом. Тим самим, це впливає на зміну та розвиток системи прав людини. Внаслідок наукового прогресу, що розпочався у XX ст. і продовжує тривати до сьогодні, перед людиною постало багато нових можливостей, зокрема, трансплантація органів, зміна статі, клонування, штучне запліднення тощо. Внаслідок цих змін та встановленням нових потреб виникли нові права, які відносять до четвертого покоління.

Водночас проблематика еволюції четвертого покоління прав людини, у тому числі в сфері охорони здоров'я, наразі поступово набуває своє значення з огляду на актуальні потреби подальшого розвитку людства.

Права четвертого покоління досліджувалися такими науковцями, як С. М. Бреус, О. С. Жидкова, К. О. Самокиш, С. Г. Стеценко та інші. У зарубіжній науці увагу до нового покоління прав людини приділено у працях А. Б. Венгерова, В. І. Крусса тощо. Разом з тим, проблему права на трансплантацію досліджували С. В. Гринчак, О. О. Михайленко, Я. Триньова та інші.

В історичній ретроспективі кожен етап розвитку суспільства об'єктивно супроводжувався формуванням і наступним законодавчим закріпленням визначеного кола прав. Тому, у статті досліджено основні засади формування прав, які належать до четвертого покоління. Особливу увагу також приділено окресленню еволюційного становлення окремих прав у сфері охорони здоров'я.

Виокремлено теоретичні аспекти сутності прав людини четвертого покоління, ознак, основні підходи до їх класифікації, а також вплив трансформації правових цінностей на формування концепції прав людини четвертого покоління.

Приділялась значна увага вирішенню наукових проблем навколо тенденцій розвитку прав людини четвертого покоління в сфері медицини, а також з'ясований стан правового регулювання й механізму захисту окремих прав в Україні,

а саме щодо зміни статі, трансплантології, одностатевих зв'язків, клонування, штучного запліднення, донорства тощо.

На основі отриманих результатів особливу увагу приділено окресленню реалій законодавчого закріплення та реалізації окремих виділених прав в Україні.

Ключові слова: права людини, четверте покоління прав людини, соматичні права, трансплантація, донорство, право і мораль.

Velichko D. M., Chenshova N. V. The fourth generation of human rights in the field of health care: features of formation and current state in Ukraine

The article analyzes the issue of the essence of the fourth generation of human rights. The need to study social legal relations is accompanied by the development of medicine, innovative technologies and technical progress. Thus, it affects the change and development of the human rights system. As a result of scientific progress that began in the 20th century. and continues to this day, many new opportunities have appeared before man, in particular, organ transplantation, sex reassignment, cloning, artificial insemination, etc. As a result of these changes and the establishment of new needs, new rights have arisen that belong to the fourth generation.

At the same time, the issue of the evolution of the fourth generation of human rights, including in the field of health care, is currently gradually gaining importance in view of the urgent needs of the further development of humanity.

The rights of the fourth generation were studied by such scientists as S. M. Breus, O. S. Zhidkova, K. O. Samokysh, S. G. Stetsenko and others. In foreign science, attention is paid to the new generation of human rights in the works of A. B. Vengerov, V. I. Kruss, etc. At the same time, the problem of the right to transplantation was investigated by S. V. Grinchak, O. O. Mykhaylenko, Ya. Trinyova and others.

In historical retrospect, each stage of the development of society was objectively accompanied by the formation and subsequent legislative consolidation of a certain range of rights. Therefore, the article examines the basic principles of the formation of rights that belong to the fourth generation. Special attention is also paid to the delineation of the evolutionary formation of individual rights in the field of health care.

Theoretical aspects of the essence of fourth-generation human rights, signs, main approaches to their classification, as well as the influence of the transformation of legal values on the formation of the concept of fourth-generation human rights are highlighted.

Considerable attention was paid to the solution of scientific problems surrounding the trends in the development of human rights of the fourth generation in the field of medicine, as well as the clarified state of legal regulation and the mechanism for the protection of individual rights in Ukraine, namely in relation to gender reassignment, transplantology, same-sex relationships, cloning, artificial insemination, donations, etc.

On the basis of the obtained results, special attention was paid to delineating the realities of legislative consolidation and implementation of certain allocated rights in Ukraine.

Key words: human rights, the fourth generation of human rights, somatic rights, transplantation, donation, law and morality.

Вступ. Сучасне суспільство характеризується стрімким зростом науково-технічного потенціалу. XXI ст. відзначилося шаленими науковими досягненнями не лише у сфері інформаційних технологій, медицини, а й у сфері права та закону, в яких реалізувалися бажання та потенціал всього людства.

В історичний ретроспективі етапи розвитку соціуму супроводжувалися формуванням та подальшим законодавчим закріпленням певних поколінь прав, які являють собою логіч-

ний процес тривалого розвитку суб'єктивізації прав. У зв'язку з цим такі зміни суспільного життя, зокрема високі досягнення науки, також призвели до необхідності виділення нового покоління прав людини, які у правовій доктрині отримали назву – «четверте покоління прав людини».

Аналіз та осмислення поняття «четверте покоління прав людини» має важливе практичне значення для подальшого вдосконалення законодавства України та правозастосовної практики в цій сфері. Без розкриття поняття «права людини четвертого покоління» надалі неможливо буде здійснити комплексне дослідження усіх елементів, що походять від нього.

Водночас проблематика еволюції четвертого покоління прав людини набуває вагомого значення з огляду на сучасні потреби розвитку людства. Проте, більшість держав наразі приділяють значну увагу даному явищу, однак не в повній мірі, тому що переважна більшість постулатів застосування прав четвертого покоління залишається на рівні доктринальних досліджень.

Тому дослідження становлення четвертого покоління прав людини та його ознак й складових є важливим для з'ясування стану його розвитку в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження сутності явища «четвертого покоління прав людини», виокремлення з нього переліку прав, які належать до медичної сфери, їх різновиди, а також аналіз реалій та перспектив законодавчого регулювання виділених прав в Україні.

Результати дослідження. Основним Законом України встановлено найвищою цінністю людини, її права та свободи. Його статтями визначено, що головним обов'язком держави є визнання, дотримання та захист прав і свобод людини та громадянина [1].

Серед основних прав людини, які, відповідно до Конституції України, є невідчужуваними і належать кожному від народження, найважливішим є право на життя.

Зрозуміло, що права людини, як і будь-які правові явища, потребують сили закону. Правові закони та інші юридичні офіційно закріплені акти захищають і конкретизують права людини [2, с. 66]. Втім, поруч з правами людини, закріпленими Основним Законом України, не менший інтерес для дослідження викликає група соматичних прав людини, тобто таких, що пов'язані з можливістю особисто розпоряджатися своїм власним тілом (від грец. «soma» – тіло), які в чинному законодавстві майже не конституціоналізовані.

На думку О. Гончаренко, розвиток прав людини і громадянина в Україні – є поступовим процесом, унаслідок якого змінюється зміст та обсяг прав відповідно до рівня суспільного життя на певному етапі історичного розвитку країни [3, с. 18].

Однією із основних класифікацій прав людини в юридичній науці є класифікація за часом їх виникнення, за так званими історичними етапами затвердження. У науковій літературі їх прийнято поділяти на покоління.

Головна теорія поділу прав людини належить французькому юристу Карелу Васеку. В основі цієї концепції лежить генераційний підхід, тобто поділ прав людини на основні три покоління відповідно до їх поетапного історичного формування. Відповідно дослідник виділяє такі покоління прав людини:

1. Перше – основа інституту прав людини, до якої відносять громадянські і політичні права, а саме: право на життя, гідність, свободу та особисту недоторканість тощо.
2. Друге – соціальні, економічні і культурні права, а саме: право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу, захист материнства і дитинства тощо.
3. Третє – колективні права, або права солідарності: право на мир, розвиток, безпеку, здорове довкілля, право на самовизначення та комунікацію.

Стрімкий розвиток науки й техніки призвів до глобального прориву у сфері медицини, біомедицини, генної інженерії, та вже наприкінці минулого сторіччя став однією з підстав формування нового покоління прав людини. Як результат, сформувалося четверте покоління людських прав, до якого, в першу чергу, відносяться саме соматичні права.

Аналіз науково-правових досліджень дозволив виокремити такі ознаки соматичних прав людини:

- об'єктом соматичних прав є тіло людини;
- їх реалізація відбувається за допомогою новітніх технологій й винаходів, та стає юридичним фактом для наступних правовідносин;
- нерозривний зв'язок з особистими правами людини;
- ступінь їх визнання відображає дійсний рівень цінностей держави й соціуму в певній сфері.

У наукових джерелах найбільш широкого поширення отримала класифікація соматичних прав, розроблена М. А. Лавриком. Це такі права як:

- 1) право на смерть;
- 2) право людини щодо її органів і тканин;
- 3) сексуальні права людини;
- 4) репродуктивні права людини (штучне запліднення, аборт, стерилізація, контрацепція);
- 5) право на зміну статі;
- 6) право на клонування, як всього організму, так і окремих органів;
- 7) право на вживання наркотичних і психотропних речовин [4, с. 24–25].

Соматичні права мають певні концептуальні відмінності від інших систем та категорій прав. У межах цих прав людина як індивід вимагає до себе більш значної уваги в рамках стрімкого розвитку суспільства і науково технічного прогресу.

У цьому вбачається певна еволюція четвертого покоління прав людини, яка в Україні вже минула різні етапи. В рамках даної еволюції у сфері охорони здоров'я можна виокремити такі етапи становлення прав:

1. Перший етап – первісне зародження – від 24 серпня 1991 року до 28 червня 1996 року. Даний етап пов'язаний з набуттям Україною незалежності й необхідністю нормативного врегулювання питань статевої дискримінації та розширення правових меж деяких процесів у сфері охорони здоров'я.

Відтак, більш як 30 років тому в Україні було скасовано кримінальну відповідальність за добровільні гомосексуальні стосунки. Проте, у Кримінальному Кодексі України все ж була закріплена стаття 122 під назвою «Мужолозтво», й передбачала кримінальну відповідальність за статеві зносини між чоловіками, що вчинялися із застосуванням фізичного примусу, насилля, погроз чи використанням безпорадного стану потерпілого, або що вчинялися групою осіб чи відносно неповнолітнього. Дана стаття існувала у вітчизняному законодавстві до 1 вересня 2001 року та була виключена у зв'язку з набранням чинності нового Кримінального кодексу України.

Знаковою у цей етап також стала часткова регламентація процесу донації. Так, у ст. 48 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» [5] від 19 листопада 1992 року, йдеться про застосування штучного запліднення та імплантації ембріона, здійснюваного згідно з певними умовами та порядком, за медичними показаннями повнолітньої жінки, з якою проводиться така дія, за умови наявності письмової згоди подружжя, збереження лікарської таємниці та забезпечення анонімності донора. Проте норми, що регулюють підстави та умови розкриття такої анонімності відсутні, внаслідок цього право дитини на інформування про своїх генетичних батьків досі не визначене.

2. Другий етап – конституційне визнання та закріплення права на трансплантацію, аборт, штучне запліднення, клонування тощо – від 28 червня 1996 року до 22 лютого 2014 року.

Велике значення на цьому етапі мала еволюція права на трансплантацію як певного медичного показання. Зокрема, було прийнято Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» [6] від 16 липня 1999 року. Згідно до нього трансплантація стала спеціальним методом лікування, який полягає у пересадці реципієнту органів або інших анатомічних матеріалів, що були взяті у людини або тварини. Трансплантація може застосовуватися лише за наявності необхідних медичних показань та згоди належно проінформованого дієздатного реципієнта й лише у тих випадках, якщо інші методи усунення небезпеки для життя або відновлення здоров'я реципієнта неможливі.

Чинним законодавством України наразі передбачено, що кожна повнолітня дієздатна особа в праві надати письмову згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для виготовлення та/або трансплантацію біоімплантатів після її смерті.

Окрім цього, від 2020 року в Україні почала діяти комплексна система трансплантації. Дозволено пересадку органів після смерті людини, якщо вона за життя дала на це згоду, а також перехресне донорство, і передбачає побудову системи трансплантації, що охоплює створення реєстру донорів, підготовку трансплант-координаторів тощо.

Також важливим в еволюції прав четвертого покоління стало закріплення права на аборт у Цивільному кодексі України. Відтак, згідно з п. 6 ст. 281 Цивільного кодексу України штучне переривання вагітності, яка не перевищує дванадцяти тижнів, може також здійснюватися за бажанням жінки.

Важливим стало введення в дію порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій наказом Міністерства охорони здоров'я України від 9 вересня 2013 року № 787 [7], у якому міститься дефініція методик лікування безпліддя, технологій маніпуляції з репродуктивними клітинами, процеси штучного запліднення тощо. Даний порядок не охоплює всі аспекти донорських правовідносин, зокрема, недостатньо чітко визначає правовий статус таких правовідносин, а договір тут трансформувався в односторонній правочин, тобто в добровільну згоду на донорство ооцитів. Ми вважаємо, що саме договір повинен стати основним правовим документом, яким будуть визначатися юридичні вимоги донорства репродуктивних клітин та ембріонів, закріпить певні права та обов'язки сторін та відповідальність за недотримання умов договору.

3. Третій – новітній етап, пов'язаний з процесом реалізації права на зміну статі – від 22 лютого 2014 року і дотепер.

Україна закріпила правову можливість зміни статі ще у 1992 році Законом України «Про основи законодавства про охорону здоров'я». Статтею 51 Закону встановлено, що на прохання пацієнта, відповідно до соціально-психологічних та медикобіологічних показань, йому може бути проведено зміну або корекцію його статевої належності. Наказом Міністерства охорони здоров'я від 15 вересня 2016 року № 972 «Про затвердження та впровадження медикотехнологічних документів зі стандартизації медичної допомоги при гендерній дисфорії» було прийнято Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги «Гендерна дисфорія». Його метою є організація надання медичної допомоги пацієнтам з гендерною дисфорією та зменшення рівня дистресу.

Тож, аналізуючи виокремлені еволюційні етапи становлення четвертого покоління прав людини можна виділити й такі основні засади його формування:

- перш опорядковане визначення та визнання високого статусу особи;
- визнання прав індивідуалізації особи;
- досягнення єдності норм права і моралі;
- встановлення суверенності людини відносно держави.

Науковці минулого століття висували свої концепції щодо формування четвертого покоління прав людини і надали різноманітні власні судження щодо його змісту та характеристик.

О. Аврамова й О. Жидкова до четвертого покоління прав людини зараховують вільну від дитини сім'ю та незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами [8, с. 104].

На думку А. Дутко та М. Заболотної, правовідносини, що складаються у сфері охорони репродуктивного здоров'я, зумовлені винятковою соціальною значущістю і необхідністю створення системи спеціальних правових засобів, за допомогою яких реалізуються, захищаються і охороняються репродуктивні права [9, с. 82].

Інші ж вважають, що це покоління прав обґрунтовує право на фізичну свободу, або право на самогубство чи смерть.

Варто підкреслити, що ступінь визнання прав людини четвертого покоління та їх реалізація відображає рівень розвитку держави й суспільства загалом. Четверте покоління

людських прав – це незалежність і альтернативність особи у виборі правомірної поведінки, яка базується на автономності людини як індивіда, у межах єдиного правового поля та норм моралі. Новий інститут людських прав четвертого покоління стосується архіважливих сфер суспільних відносин. Тому проблема своєчасної правової регламентації та врегулювання таких прав є актуальною та постійно стоїть на контролі не лише в Україні, а й у інших багатьох країн.

Висновки. Інститут прав людини є динамічним та активно реагує на постійні суспільні та наукові зміни. Зміст та перелік прав людини не є статичним, він, безсумнівно, буде розширюватися і надалі. Тому, у межах наукової статті виділено основні три етапи формування прав людини четвертого покоління у сфері охорони здоров'я.

Проблема правового закріплення можливостей людства поступово ускладнюється та вимагає постійної актуалізації правового регулювання окремих сфер. Багато науковців, юристів та медиків ведуть гучні дискусії стосовно четвертого покоління прав людини. Жодним чином наука не може сприяти або передбачити, як реалізація цих можливостей позначиться у майбутньому. Науковий прогрес потребує окремого дослідження у сфері права, адже ігнорування нових явищ може мати катастрофічні наслідки для суспільно-правового поля будь-якої країни.

Дослідження привело до висновку, що право і мораль – дві споріднено-нормативні системи, які регулюють певні сторони життя суспільства та взаємодіють у різноманітних формах. Крім того, своєчасне застосування норм права є гарантією встановлення позитивної врегульованої поведінки людей, оскільки їх права, ураховуючи традиційність цінностей та переконань, повинні бути універсальними для кожного члена суспільства.

Четверте покоління прав людини повинно базуватися на визнанні високого статусу особи, на її бажаннях індивідуалізації та свободи. Зокрема, чим більше людство еволюціонує і розвивається, тим більше виникає конфліктів між наукою, мораллю та правом. Адже, якщо для науки є допустимим процес клонування у відношенні до людини, то морально-етичні цінності сповільнюють еволюцію становлення прав, і не дають можливості законодавцю приймати відповідні закони для врегулювання нових явищ та процесів не тільки у сфері охорони здоров'я, а й в будь-якій.

Отже, держава повинна докладати максимум зусиль до розвитку правового регулювання новоутворених прав, оскільки науково-технічний прогрес суспільства неможливо ігнорувати. Нові види суспільних відносин потребують обов'язкової нормативно-правової регламентації на рівні вищого законодавства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (станом на 26.01.2023). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Правова система України: історія, стан та перспективи. Т. 1. Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. Харків, 2008. С. 66–86.
3. Гончаренко О.М. Права людини в Україні: навчальний посібник. Київ: Знання, 2008. 207 с.
4. Лаврик М. А. До теорії соматичних прав людини. Сибірський юридичний вісник. 2005. № 3. С. 16–26.
5. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 року (станом на 26.01.2023). *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.
6. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині : Закон України від 16 липня 1999 року № 1007-XIV (станом на 26.01.2023). *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 41. Ст. 377.

7. Про затвердження порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ МОЗ України № 787 від 09.09.2013 р. (станом на 26.01.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13>

8. Аврамова О., Жидкова О. Четверте покоління прав людини: постановка проблеми. *Право України*. 2010. № 2. С. 101–107.

9. Дутко А.О., Заболотна М.Р. Репродуктивні права фізичної особи: сутність, поняття та класифікація. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 82–90.

